

TURKISTONDA 1916 YILGI QO‘ZG‘OLONNING BOSHLANISHI

Qodirov Mirzaolim

Oltiariq tuamani 1- son texnikumi Tarix fani o‘qituvchisi

Annotasiya: *Maqolada Turkistonda 1916 yilgi qo‘zg‘olonning boshlanishiga sabab bo‘lgan omillar, uning dastlabki bosqichlari va tarixiy ahamiyati yoritilgan. Mustamlaka siyosatining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalaridagi salbiy oqibatlari, Birinchi jahon urushining ta’siri hamda 1916 yil 25 iyundagi mehnat safarbarligi to‘g‘risidagi farmon qo‘zg‘olonning bevosita sababi sifatida tahlil qilingan. Qo‘zg‘olonning Jizzax, Xo‘jand, Toshkent, Farg‘ona, Samarqand va boshqa hududlarda tarqalishi, xalq harakatining dastlabki shakllari va kurashning asosiy maqsadlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ushbu voqeaning Turkiston xalqlarining milliy o‘z-o‘zini anglashini oshirish va keyingi ozodlik harakatlariga tayanch bo‘lgan ahamiyati ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Turkiston, 1916 yilgi qo‘zg‘olon, mustamlakachilik, chor Rossiyasi, mehnat safarbarligi, Birinchi jahon urushi, milliy ozodlik kurashi, iqtisodiy zulm, ijtimoiy tengsizlik.*

Kirish

Turkiston o‘lkasi XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan va mustamlaka siyosatining barcha og‘ir oqibatlarini boshidan kechirgan hudud hisoblanadi. Mustamlaka ma‘muriyati mahalliy aholining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga qattiq aralashib, ularning huquqlarini cheklab, yerlarini tortib olib, soliqlarni oshirib bordi. Bu holat asta-sekin mahalliy aholi orasida norozilikning kuchayishiga olib keldi. Birinchi jahon urushining boshlanishi esa mavjud ziddiyatlarni yanada keskinlashtirdi va 1916 yilgi Turkiston qo‘zg‘olonining kelib chiqishiga asosiy sabab bo‘ldi. Ushbu maqolada qo‘zg‘olonning boshlanishiga sabab bo‘lgan omillar, uning dastlabki bosqichlari va ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Qo‘zg‘olonning kelib chiqish sabablari

1916 yilgi qo‘zg‘olonning kelib chiqishida bir qator ichki va tashqi sabablarning o‘zaro bog‘liqligi muhim rol o‘ynadi. Iqtisodiy sabablar bo‘yicha aytganda, chor hukumati Turkistondan paxta, don va boshqa xom ashyolarni katta miqdorda olib, o‘rniga sanoat mahsulotlarini yetkazib berib, o‘lkani o‘zining xom ashyo bazasiga aylantirgan edi. Mahalliy dehqonlarning yerlari rus muhojirlari va davlat tomonidan tortib olinib, ularning turmush darajasi keskin pasayib ketdi. Soliqlar hajmi yildan-yilga oshirilib, aholining ko‘p qismi qarzga botib qoldi. Ijtimoiy va siyosiy sabablar ham muhim ahamiyatga ega edi. Chor ma‘muriyati mahalliy aholining o‘z tilida ta‘lim olishiga, o‘z an‘analari va urf-odatlarini saqlab qolishiga cheklovlar qo‘ydi. Mahalliy aholi davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatidan mahrum bo‘lib, faqatgina quyi lavozimlarda ishlashga ruxsat etilgan edi. Bu esa xalqning o‘z vataniga nisbatan munosabatini keskin o‘zgartirdi.

Birinchi jahon urushining boshlanishi bilan vaziyat yanada og‘irlashdi. Urush ehtiyojlari uchun Turkistondan katta miqdorda mahsulotlar olib chiqildi, aholi esa urush

og‘irini o‘z zimmasiga oldi. Eng muhim omil esa 1916 yil 25 iyundagi farmon bo‘ldi. Unga ko‘ra, 19 yoshdan 43 yoshgacha bo‘lgan barcha erkaklar orqa ishlariga jalb etilishi belgilandi. Dastlab chor hukumati mahalliy aholini harbiy xizmatga chaqirmagan bo‘lsa-da, urush davomida ishchi kuchi yetishmasligi sababli bu qarorni qabul qildi. Xalq bu farmonni o‘ziga nisbatan adolatsizlik sifatida qabul qildi, chunki ular harbiy xizmatdan ozod etilganliklari haqida oldingi kelishuvlar bor edi.

Qo‘zg‘olonning boshlanishi va dastlabki voqealar

Farmon e‘lon qilingandan so‘ng deyarli darhol Turkistonning turli hududlarida norozilik namoyishlari boshlandi. Dastlabki qo‘zg‘olon markazlaridan biri Jizzax va Xo‘jand viloyatlari bo‘ldi. 1916 yil iyul oyining boshlarida bu hududlarda yashovchi aholi o‘zlarini ro‘yxatga olish va ishga jo‘natishdan bosh tortdilar. Mahalliy ma‘muriyatning talablariga bo‘ysunmaslik holatlari ko‘payib bordi. Iyul oyining o‘rtalariga kelib qo‘zg‘olon Toshkent, Farg‘ona, Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlariga ham tarqaldi. Xalq o‘z harakatlarini tashkil qila boshladi: qishloq va tumanlar o‘rtasida aloqa o‘rnatildi, qo‘zg‘olonchilar guruhlar tuzildi. Ularning maqsadi chor hukumati farmonini bekor qilish, o‘z huquqlarini himoya qilish va mustamlaka zulmiga chek qo‘yish edi. Qo‘zg‘olonning dastlabki bosqichida mahalliy hokimiyat idoralari, politsiya bo‘limlari va rus muhojirlarining mulklari hujumga uchradi. Qo‘zg‘olonchilarning asosiy quroli o‘roq, bolta, pichoq va eski miltiqlar bo‘lgan bo‘lsa-da, ular o‘zlarining son jihatdan ustunligi va mahalliy sharoitlarni yaxshi bilishlari bilan chor qo‘shinlariga qarshi kurash olib bordilar. Chor hukumati esa qo‘zg‘olonni bostirish uchun Turkistonga qo‘shinlar va harbiy texnikalarni yubordi, shafqatsiz jazo choralari qo‘llay boshladi.

Qo‘zg‘olonning ahamiyati va oqibatlar

Turkistonda 1916 yilgi qo‘zg‘olon chor Rossiyasining mustamlaka siyosatiga qarshi mahalliy xalqning ommaviy va uyushgan kurashining yorqin namunasidir. Ushbu qo‘zg‘olon quyidagi ahamiyatga ega bo‘ldi:

- Mustamlaka zulmiga qarshi kurashda xalqning o‘z kuchiga ishonchini oshirdi.
- Turkiston xalqlarining o‘zaro hamjihatligi va birligini mustahkamladi.
- Chor hukumati uchun o‘zining mustamlaka siyosatini qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatdi.
- Keyingi yillarda Turkistonda milliy ozodlik harakatining rivojlanishiga asos soldi.

Qo‘zg‘olon chor hukumati tomonidan shafqatsizlik bilan bostirilgan bo‘lsa-da, u xalq ongida o‘chmas iz qoldirdi. Bu voqea Turkiston xalqlarining o‘z mustaqilligi va erkinligi yo‘lidagi kurash tarixida muhim bosqich bo‘lib, keyingi tarixiy jarayonlarga o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi.

Xulosa

Turkistonda 1916 yilgi qo‘zg‘olonning boshlanishi faqatgina harbiy xizmatga chaqirish haqidagi farmon bilan bog‘liq bo‘lmay, balki uzoq yillik mustamlaka siyosatining tabiiy oqibati bo‘ldi. Iqtisodiy zulm, ijtimoiy tengsizlik, madaniy cheklovlar va urush og‘irligi xalqning sabr kosasini to‘ldirdi. Qo‘zg‘olonning dastlabki bosqichlarida ko‘plab hududlarda xalq o‘z huquqlarini himoya qilish uchun ommaviy harakatga chiqdi. Garchi u o‘zining

bevosita maqsadlariga to‘liq erisha olmagan bo‘lsa-da, Turkiston xalqlarining milliy o‘z-o‘zini anglashini oshirish va ozodlik uchun kurash yo‘lidagi muhim qadam bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston tarixi. 3-jild. T.: O‘zbekiston nashriyoti, 2011. — 456 b.
 2. Rajabov Q., Abdullayev A. Turkiston XX asr boshlarida: siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar. T.: Fan, 2005. — 212 b.
 3. Sulstonov M.I. 1916 yilgi Turkiston qo‘zg‘olonlari: sabablari, borishi va oqibatlari. T.: O‘zFA nashriyoti, 2018. — 184 b.
 4. Shaymurzayev J.I. Turkistonda mustamlakachilik siyosati va xalq ozodlik kurashlari (XIX asr oxiri — XX asr boshlari). T.: Akademnashr, 2020. — 230 b.
- Ilmiy maqolalar va jurnal materiallari
1. Sulstonova M.I. 1916-yil Turkiston o‘lkasidagi qo‘zg‘olonlar va ularning oqibatlari // Ilmiy axborotnoma. — 2022. — № 3. — B. 45–52.
 2. Shaymurzayev J.I. Turkistonda 1916-yil milliy-ozodlik kurashlari xususida yangicha qarashlar // Oriens. — 2024. — № 2. — B. 323–327.
 3. Jabborov S. 1916 yilgi Jizzax qo‘zg‘olonining boshlanishi va uning oqibatlari // Iqro ilmiy jurnali. — 2025. — № 1. — B. 78–85.